

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Evou Skokňovou

RG-50.688.0059.01.01

Dobrý deň vám želáme.

Aj ja vám.

Môžete sa nám prosím predstaviť?

Áno. Tak som Eva Skokňová, teda rodená Botková.

Kedy ste sa narodili?

Trinásteho septembra tisíc deväť sto dvadsať deväť.

Kde ste sa narodili?

V Leviciach.

A kde ste chodili do školy?

Rôzne. Som chodila teda v Nových Zámkoch, do základnej, a potom som išla do učiteľského ústavu do Levíc a tam som teda získala... teraz som to povedala, ale...

Diplom.

Diplom...

Diplom, áno. Učiteľky, a potom som teda dva roky učila v Nových Zámkoch... A potom sme sa spoznali s mojim manželom, tak som sa vydala do Bratislavy, a tam... Neviem, či to mám tak podrobne, že či potom...

Nie. Až tak podrobne nám to netreba.

Áno.

Paní Skokňová, vy si pamätáte, spomínate si, že sme sa stretli pred...

Áno.

Pár týždňami... mesiacmi už je to pomaly...

Mesiacmi...

Hej?

Áno.

A vy ste nám vtedy rozprávali vaše zážitky z obdobia po roku tisíc deväť sto tridsať deväť?

No.

A potom teda z vojnověj... z vojnových časov.

Áno.

A my sme dnes prišli za vami znovu, aby sme si tieto vaše spomienky, tieto vaše zážitky nahrali na videozáznam.

Tak rada, ak si ešte budem...

Vy ste sa narodili v Leviciach.

Áno, v Leviciach, áno.

Ved' to, čo si pamätáte, to nám porozprávate.

Áno, áno.

Ja sa vám budem pýtať.

Tak, áno, dobre. Ak pripomeniete, tak si spomeniem, ale už tak neviem...

Hej.

Až tak podrobne, že ako... no práve so chcela povedať, spomínala som, že napríklad sme o tom nehovorili, že koľko som poznala ľudí, ktorí zachránili teda židovské rodiny a také...

Aj o tom sa môžeme porozprávať.

Ale už nie, už by som nevedela, mala som... mohla so pozisťovať tie mena, lebo to boli... celú tu jednu rodinu...

Budete nám hovoriť, čo vy ste zažili a čo vy si pamätáte.

Ale už nepamätám ich mena.

To, čo si nepamätáte, nám nemusíte hovoriť.

Áno.

No, práve. Nepamätám tie mena, ale...

Jasne. Dobre som ich teda poznala, osobne.

Hej.

Osobne... no len tak mi to potom napadlo, že to boli vlastne také vzácne veci, toto som vám len hovorila, čo si pamätám ako ešte, ved' to bolo... decko.

A presne to je to, čo my si potrebujeme od vás zaznamenať, preto sme aj za vami prišli. To, čo vy si ako dieťa pamätáte z toho obdobia.

Áno.

Čo vy ste videli na vlastné oči, čo vy ste zažili.

Áno.

To nás najviac zaujíma. A vlastne vy ste sa narodili v Leviciach, ale povedali ste, že do školy ste začali chodiť v Nových Zámkoch.

Áno, lebo to medzi tým moja mama sa rozviedla. To boli tie strašné časy, keď vlastne strácali... no... hitlerovské spôsoby, lebo ako to začalo sa. Však myslím, že v tridsiatom treťom, ja som také malé decko bola, no. Veľmi chorá bola, dvakrát operovať, takže som chodila ku svojim babičkám, a tak... Takže to bolo také... také obdobie nie dobré. Pre mňa teda.

Pre vás ako dieťa?

Ako dieťa nie dobré, áno. Ozaj... Mala som veľmi dobré babičky, to bolo šťastie, hej.

A vravíte, že vtedy začali hitlerovské spôsoby?

Áno.

Ako sa to prejavovalo?

Lebo môj otecko stratil zamestnanie a kvôli tomu vlastne sa rozviedli, lebo to proste mojej mame... no tak nepáčilo samozrejme, lebo nebolo z čoho žiť... a nebola taká tolerantná, ako by niekedy bolo treba, no. No takže potom ona išla ku svojim rodičom, ja som išla ku starej mame do Levíc, no proste také to bolo veľmi rozhádzané, no vlastne teda mojej mamy rodičia boli učiteľia na jednej dedine pri... pri Dunajskej Strede, tak na to si pamätám, že tam som ako nejakú dobu, lebo to ma stará mama zobrala do triedy, lebo ona učila tie... vtedy boli ešte spolu štyri triedy... a starý otec tých vyšších, až osem tried. No, takže ja som sa cítila už ako... v štyroch rokoch že som žiačka, cha...

A váš otecko stratil zamestnanie z nejakých politických dôvodov?

Nie, nie, on bol ako na veľkostatku u takých... proste... no statkárov, bol ako... no staral sa o... o polia a o proste všetko, aby tam... On tých ľudí tam vlastne viedol, aby pracovali na poliach a všetko vlastne, čo sa týkalo s tým...

Hm.

No tak veľkostatkom, však?

Hm, hm.

No a oni potom strácali... oni potom utiekali preč, tí veľkostatkári, lebo už vedeli asi, že čo bude. Asi, ja si myslím. No a nemali ho ako z čoho platiť.

Hm.

Takže on potom... potom si našiel, bol jeden čas... bol... tak... v takom... no ak by som to povedala? Napríklad... v takom mlyne, kupovali obilie, tak proste čo... On mal poľnohospodársku školu, tak s tým spojené také zamestnanie.

Rozumiem. Možno až takéto detaily...

Nemusíme...

Nepotrebuje...

No takto vám hovorím, lebo ozaj ja nemôžem povedať, „Tam som bola,“ lebo nebola som. Ja som tak pendlovala, ako to vyhovovalo teda...

Áno, tak boli ste dieťa, boli ste odkázaná na starostlivosť dospelých ľudí...

Áno.

Tak je to pochopiteľné, ale predsa len v tých Nových Zámkoch ste asi boli nejakú dlhšiu dobu, lebo vravíte, že ste tam chodili do školy.

No, to som... hovorím, to som...

Od šiesti rokov ste tam chodili do školy?

No nie, bolo to neskôr, lebo som začala chodiť do tej školy, do prvej triedy u babičky, tam pri tom tomto... A ja som išla asi v siedmych lebo v ôsmych rokoch potom do tých Nových Zámkoch, lebo tam sa moja mama vydala druhý raz, to som chcela len povedať, že...

Hej.

Kým ona... No, ona sa tam vydala, a tým pádom potom ja som tam začala chodiť, no.

Hm.

No, ku mníškam som chodila od začiatku až po štvrtý ročník.

Aha.

Teda aj do dievčenského gymnázia.

To bolo až aj gymnázium, áno?

Áno, dievčenské gymnázium. A to boli také... tam chodili aj židovské dievčatá do toho... do toho gymnázia dievčenského.

Hm.

Aj iného vyznania teda, takže to boli... Uznaná škola to bola, no. Veľmi vysoké úrovne.

Hm.

Takže preto oni... no... Bola aj civilná, ale to... také nie civilná, ale štátna, no. Ale tak na to si...

A vy ste akého vyznania náboženského?

Evanjelického.

Takže vy tiež ako evanjelička ste vlastne chodili do...

Chodila.

Do katolíckej školy?

Ale oni to nedali najavo vôbec. Povedzme... dneska som si spomenula, že áno, začali sme ten deň... bo bolo vyučovanie, však tato Popolná streda, to je nie taký sviatok, ale šla sa celá trieda... teda ku farárovi, teda do kostola a dostali sme to... pomazanie, či... no proste tým popolom...

Hm.

To si tak pamätám, ale to každý sme išli.

Aj tie židovské dievčatá?

Aj tie dievčatá, áno.

Aj sa s vami modlili, tie židovské dievčatá?

Aj. Aj áno, lebo tam boli také modlitby, nie... to sme nie... ja neviem.... také modlitby ako vyslovene katolícke. Ale oni mali svoje vymyslené modlitby a tým pádom to sa modlilo.

Aha.

Viete, to...?

Tak aby to zahrnulo aj tie ostatní?

Áno, to bola básnička.

Aha.

A vždycky na začiatku ako vyučovania sa to modlilo a potom na konci sme ďakovali za to, že sme mohli. Ale nebudeme to teď už teda, keď...

Sekundu... potrebujeme si napraviť zvuk?

...

Skôr ide o to, že ako ste gestikulovali, vy ste sa dotekali.... vy ste ľavačka? Pani Skokňová, ste ľavačka, píšete ľavou rukou?

Nie, ja som nie ľa... nie. Nie, toto som držala takto. Nie som ľavačka, moja dcéra je ľavačka, aj syn, predstavte si. Bude dobre?

Zas, aby to bolo pekne v tom obraze...

...

Tak sme sa bavili o tej vašej škole v Nových Zámkoch...

Áno.

Že bola to síce katolícka škola, ale mala veľmi dobrú reputáciu...

Áno, áno.

Takže tam chodili aj študentky...

Áno, áno.

Žiačky iných vierovyznaní.

Áno.

Vy ako evanjelička, boli tam aj tie židovské dievčatá...

A veľmi dobre sme sa ako kamarátili, mali sme sa radi, skutočne, bez nejakého teda výmyslu...

Hm.

Ozaj.

Na koho si pamätáte z tých židovských spolužiačok?

No viem, že jedna sa volala Pollaková, s dvoma „l“, aj ešte jednu si pamätám, ta sa volala Gréta, ale ako sa volala už tým menom... veru už si nepamätám.

Hm.

To je veľmi, veľmi dávno...

A viete, čo robili ich rodičia?

Áno, viem. Jedna bola zubná... bol teda zubný, lekár jeden pán, a tato Pollaková, mám dojem, že oni mali nejaký obchod. S látkami, alebo také niečo. Hej?

Hm.

Ale my sme sa... to... to tie deti asi moc nezaujímalo, napríklad v Leviciach keď už som bola, už až potom, tak tam mali cukráreň, lebo my sme o takom čase radi... ako začalo byť možné, tak tie gaštany... sme tam chodili pomáhať tie gaštany čistiť im...

Hm.

V tej cukrárne.

Áno.

A potom sme dostali veľkú porciu, až so šľahačkou.

A to bolo kedy, v tých Leviciach?

No to bolo okolo štyridsať... tisíc deväťsto štyridsať.

To bolo už po vojne, či ešte pred vojnou?

No tak to bola vojna od tridsiateho ôsmeho vlastne, hej?

Hm.

Takže to bola... boli vojnové tak časy teda. Ale neviem vám tak presne, no. Alebo možno v štyridsiatom treťom možno...

Hm.

Skôr, hej?

Hm, hm.

Neviem si teraz rozpamätať, že vlastne od ktorého roku som ja chodila do toho gymnázia. Teda dievčenského.

Hm.

To som tam štyri roky chodila, no a potom som prešla teda do tých Levíc ku starej mame.

Hm.

Toto pendlovanie, viete, to mi trošičku tak mieša to všetko, hej? A aj tam, hovorím, tam som mala veľmi dobré priateľky, a tiež... oni tiež chodili napríklad medzi nás... ale už na... ale už keď som začala chodiť od štyridsiateho šiesteho na učiteľský ústav, tam už neboli.

Hm.

Tieto dievčatá.

Tak vráťme sa ešte do tých Nových Zámkov... Ste sa s tými židovskými spolužiačkami tak teda kamarátili, že ste sa aj navštevovali? V rodinách?

Áno, áno. Áno, áno. Áno, veľmi príjemní ľudia to boli, vždy nás volali a vždy sme boli tam pohostení a proste tak, to sa pamätám, áno.

Hm. A...

Let's make a short break.

Potrebujeme si urobiť prestávku.

...

Dobre, takže môžeme pokračovať.

Áno.

Vy ste mali desať rokov, keď vlastne...

Desať až jedenásť, no tak nejako, áno.

Hej.

Áno, lebo...

A v časoch, keď... keď vlastne zanikla Československá republika, keď bolo rozbité Československo, vy ste mali vtedy tých deväť, desať rokov...

Hm.

Slovenský štát vznikol v roku tisíc deväť sto tridsať deväť. Ale vy ste žili v tých Nových Zámkoch...

V Nových Zámkoch, áno.

A tam vlastne...

Už boli Maďari.

Slovenský štát nebol, tam boli...

Maďari.

Hm.

Pri... ráno to bolo obsadené, hej, hej. To ten, ako sa volal? Cha, cha... No, to je jedno.

A čo... čo sa zmenilo, po rozpade Československa?

Tak museli odísť... napríklad z Čech tam bolo hodne učiteľov, v rôznych školách, tých statných školách, hej?

Hm.

To viem, lebo aj u nás bývala jedna pani učiteľka, veľmi milá, na ňu sa pamätám výzorove, ale tiež už neviem jej meno. Viem, že si veľmi dobre rozumeli s mojou mamou a veľmi plakali, keď teda musela odísť. A mnoho aj tých štátnych zamestnancov, z úradov... a tak. Lebo to všetko tam obsadili, potom z Maďarska prišli, no. Noví. Teda už ako... neviem, odkiaľ všetko, ale tak z Maďarska proste, z rôznych... napríklad sa pamätám, že aj daňový úrad. Áno? Tam bol vedúci, alebo riaditeľ, alebo ja už neviem ako sa to volalo u nás, tak ten musel odísť a tiež tam prišiel... No oni hovorili, že z domovej... z domového štátu, tak nejako. V Maďarčine to bolo povedané.

Hm.

No to by ste nerozumeli, ale ja by som vám mohla, lebo ja mám maďarské školy, skôr ako...

Vy ste...?

Až potom, to až potom.

Vy ste doma hovorili po maďarsky?

Aj, áno.

Takže ako sa to hovorilo v maďarčine?

No... „otthon“... „otthon“... že to je domov. „Otthon“... „otthonról“, že z domova.

Hm.

Oni to tak nazývali, hej.

Takže prišli maďarskí úradníci z Maďarska...?

Z Maďarska... áno...

A nahradili tých českých...

Áno, áno. Áno.

Hm.

Českých aj slovenských.

Hej.

Proste potom už to všetko išlo za... no tam bol... no tie... to asi viete, kto boli. No... tá hranica, že Košice patrili k Maďarsku a už toto hore napríklad... samozrejme... to Slovensku patrilo.

Hej.

Dunajská Streda Slovensku, ale Bratislava bola maďarská...

Hm.

No tak proste tam boli tie hranice, no...

A Levice tiež patrili k Maďarsku?

K Maďarsku. K Maďarsku, áno.

Takže aj Nové Zámky?

Aj Nové Zámky, aj Levice, áno.

A vy ste hovorili doma po maďarsky, aj ste sa hlásili ako k maďarskej národnosti?

No tak ja som po oteckovi bola ako národnosti maďarskej...

Maďarskej...

Áno. Lebo štátne občianstvo, takto.

Hm.

Hej. Ale...

Hovorili ste...

To sa tak nebralo. No ale ja som sa potom vydala a automaticky už som bola potom po manželovi Slovenska.

Ale to už bola až po vojne?

Tak áno, áno.

Hej.

Už, áno.

Takže vravíte teda, že vlastne tie vysoké úrady, alebo nejaké tie funkcie, tie učiteľské miesta...

Áno.

Obsadili ľudia, ktorí boli z Maďarska.

Áno.

Aj u vás v škole ste mali nejaké také učiteľky, ktoré museli odísť?

No tak ja som ku tým sestričkám, tak tie sestričky boli odvezené, ale až po... štyridsiatom ôsmom?

Myslím v tomto čase, keď vlastne Nové Zámky pripadli pod... pod Maďarsko.

Nie, nie.

Nie.

Nie, vtedy nie. Ostali tak... a proste ako...

A nejak sa vám zmenil treba obsah vyučovania? To, čo ste sa učili v škole?

Nie, nijak nie... nie. Tak v čom by bolo inak? Tam nebola taká... no...

Že či ste sa viacej neučili napríklad o Maďarsku a o tom režime, ktorý tam vtedy panoval?

Nie, o režime nie. No o dejinách áno, ale to bolo všeobecné, to sú dejiny, ktoré aj dneska sa uznávajú...

Hm.

Tých kráľov... čo ja sa pamätám, to sa vždycky rovnako... Matematika bola prísna, to sme samozrejme...

Hm.

Mali sme povinne nemčinu, francúzštinu. No potom v gymnáziu sme sa latinčinu tiež učili.

Hm.

No tak to ostávalo tak ako. A potom od štyridsiateho piateho, ak som sa ja vrátila z Budapešti, ak som tam bola až do štyridsiateho piateho, až do júla... v auguste som sa vrátila, no tak potom som začala chodiť do Slovenského gymnázia, už ako tam... to už bolo...

Hm.

Československo zase, však? A tam som sa v slovenčine teda už... ako slovensky sa učila.

Hej.

To už bolo štátne gymnázium.

A v časoch, keď Nové Zámky pripadli pod Maďarsko...

Áno?

Tie vaše židovské spolužiačky s vami stále pokračovali v štúdiu na tej škole? Chodil s vami do školy?

Áno. Až do tej doby, kým ich teda nie... ako nebolo prikázané to nosenie tých hviezd, no.

Hm.

Potom už... kde sa oni museli ísť, alebo kde boli, to už ja sa vôbec nepamätám.

Hm, hm. Aké hviezdy museli nosiť?

Také žlté hviezdy, také pláténé žlté hviezdy museli... už neviem, či na jednom, či na druhom... na ktorom... na ktorom neviem, na ktorej strane. Už sa nepamätám na to.

A prečo?

Aby bolo zjavné, že sú židovky. Alebo židov... židia.

Hm.

Lebo všetci museli, áno. To bolo také poníženie viacej, ponížení, hej?

Prečo bolo dôležité ich takto označiť?

Tak to ja neviem, to neviem, to neviem pochopiť... A nám sa to ani nepáčilo, poviem úprimne, že to bolo také... také... chudiatka boli také naozaj, také vystrašené. Oni ešte nevedeli, že čo bude. Snáď ich rodičia už vedeli, ale oni nevedeli. Oni... A tie sestričky, ony boli také... môžem povedať veľmi ľudské a také dobrosrdečné. A veľmi vedeli tak... starať sa o tie dievčatá.

Hm, hm.

Skutočne. Môžem povedať...

A tieto židovské dievčatá prišli do školy s tými hviezdami, s tými označeniami?

To už nepamätám, na to ozaj nepamätám. Nie, asi nie, poviem vám, prečo neprišli – lebo my sme mali rovnošaty, jak sme chodili ku tým sestričkám, od začiatku, od tých... ak ešte také mladé sme boli, desaťročné, už sme museli nosiť ako ich rovnošaty. To bolo... cez týždeň sme mali také modré skladané sukničky a bledomodré blúzky s kravatou modrou. A potom sme mali sviatočné a to bol taký kostým, tmavomodrý celý, s bielym golierikom, aj teda čiapky sme mali, také klobúčiky sme mali. A to sme museli tak nosiť.

Hm.

My sme do školy takto museli chodiť, takže preto viem, že tam nie, tam nie... určite nie, lebo to tie sestričky by neboli dovolili.

A pri akej príležitosti, alebo na kom ste tie hviezdy videli?

No na ulici. A susedia, to som vám rozprávala, to sa pamätám o tej... myslím, že Sonička sa volala, lebo... lebo tak nejako. Ona potom bola ako... no... šila, ako sa to povie?

Krajčírka.

Krajčírka, áno. Tak ona napríklad... ja som nevedela, že ona teda sa zachránila. A ona bola naša hneď vedľa susedka, dobrá, sme sa veľmi dobre poznali s celou rodinou. A zrazu sa stratili. Ale po všetkom... už som bola vydatá, už som... to bolo v päťdesiatom druhom, treťom roku... jedna moja kamarátka zo Žiliny zobrala ma, že teda nejaké pekné šaty som si chcela dať ušit'. A ona tam bola vedúca.

Cha...

Takže ona sa zachránila, lenže viete, ako to je? Ja som sa hanbila jej spýtať, ona mi nepovedala... aj by som sa neopovážila jej spýtať, že ak sa zachránila. Bola som veľmi rada, aj ona, že sa vidíme po toľkých rokoch, ale toto sme nespomenuli nejako.

Hm.

Ale žila teda a...

Takže na tej vašej susedke ste videli, že... že mala to označenie?

Áno, áno, to som videla, že museli... hej.

Aj ste sa niekedy v tom čase, ako dievča teda...

Áno.

S niekým rozprávali o tom, že prečo zrazu sú niektorí ľudia označení tými židovskými hviezdami? Čo to má znamenať?

No áno, áno. To sme vedeli.

Dostali ste nejaké vysvetlenie okolo toho?

Len, čo sme sa dozvedeli od rodičov. Nič nikto o tom nerozprával. V škole určite nie.

Hm. A rodičia vám čo povedali?

No len toľko, že oni sú iného náboženstva a že preto. Že teraz je to ako... no, že Nemci sú ako... no tak to sme vedeli, však to bolo o tom dosť tak povedené... tí vojaci a toto všetko. A nie vojaci, lebo vojaci samotní toto nerobili, ale tí esesáci, či ak sa menovali, hej? Tak tí všade boli a to bolo vidno na nich, oni tak vystupovali. Takým... takým spôsobom. Takým proste... nadradený, alebo ako by som to povedala. To bolo vidno, ale viete, ja som vtedy také ešte... také... také... dneska sa dievčatá učí viacej vedieť, viete?

Hm.

Ale my sme tak nejako inak boli vychovávané. Aj som mala takého bračeka, už chudák nežije, aj bol mladší od mňa o jedenásť rokov, taký bol maličký. A to som hovorila, že s ním som sa prechádzala, vlastne vtedy som videla, ak išli teda v tých zástupoch ako na tu stanicu, a tak...

Hm.

No ale ja som si to nevedela vysvetliť. Len, že museli ísť. Ja som nevedela kam, no.

Hej.

No videla som ako vojaci, keď... keď bola ta všeobecná mobilizácia napríklad... to sa veľmi dobre... v tom ôsmom roku, to sa veľmi dobre pamätám. Tam sedeli na ulici, teda muži, takí

mladí, aj chlapci a všetko. A sedeli a im kládli jeden za druhým, čo si mali potom obliecť. To som sa aj pýtala, hovorím, „A prečo im dávajú tie šaty? Všetci majú na sebe šaty.“ No tak mi potom povedal... nevlastný otec mi hovoril, „No oni musia narukovať, lebo je mobilizácia.“

Hm.

To som nevedela, čo je. Ale potom aj on musel narukovať a prišiel v uniforme. On mal... už neviem, či nadporučík, alebo čo bol, no...

Hm.

No proste taká...

To bolo vlastne tisíc deväťsto tridsať osem, hej?

Tisíc deväťsto tridsať osem...

Ked' vlastne sa rozpadávalo Československo.

Áno, áno. Áno, on ešte bol ako československý vojak, taký bol oblečený. No a potom... tak kedy prišli tí Maďari? Ja už ani neviem, no. Tak...

A bolo to...?

Horthy, no... Teraz ma napadlo. Horthy Miklós tu bol na bielom koni, to si pamätám, to bola taká paráda. Do Nových Zámok prišli ako s takou elitou, no.

Hm.

To sa pamätám, hej.

Kto tam s ním bol? Ako to vyzeralo?

No tak v uniformách parádnych, hej? No a ten biely kôň... a on išiel vpredu tiež, ta maďarská uniforma bola extra taká vypradená, červená s takými tými šojtášami zlatými, hej, a tak... také tie... také tie klobúky, či čo to... čiapky také, hej... No to bolo také... a pre deti to bolo veľmi zaujímavé. V čižmách takých vyleštených, tak, hej?

Hm.

No tak celú tu parádu tam... No ale oni nezostávali tam. No tak vítali ich...

A vy ste sa na tohto Horthyho... ste sa nejako zo školy išli pozrieť, alebo prečo ste tam išli?

Áno, zo školy.

Zo školy?

Áno, áno. Aj sme také... také ozdoby mali, ako že aby sa videlo, že patríme do tej školy, lebo tam boli aj iné školy, samozrejme. No ale naša škola bola taká elitná, tak proste... v tých

uniformách modrých, pekné boli ozaj, golierik aj manžety, biele... no a tak sme museli proste ako ist' spolu, spoločne, hej...

Hm.

No tak ako Prvý máj, tak takto asi ja by som mohla porovnať, no tak asi...

Hm.

To vyzeralo. Ale oni tam nezostali, ani tí vojaci tam nezostali, len teda tam prišli, ako že to obsadili, no tak... Cha, cha... tak to bolo. Cha, cha, cha...

A v ktorej triede ste vtedy boli?

No to som už bola gymnazistka, tak prvý ročník.

Hm.

Áno.

To ste mali koľko rokov? Jedenásť?

Jedenásť, áno. Áno. Lebo vtedy štyri triedy ľudovej bolo, štyri triedy... zo štvrtého... tak nie všetci, ale ja viem, že ja som zo štvrtého ročníka išla do prvého gymnázia.

Hm. A maďarskí žandári, boli v Nových Zámkoch?

Boli, s tými peknými kohútími perami. Cha, cha, cha, cha... Ale oni nemali pekné uniformy, len teda tie klobúky mali také extra, ale inak... také čudné, ani neviem, také... také... také zamotané nohy. Teda mňa sa to veľmi nepáčilo, takými handrami... ale to neboli handry, to oni tak boli. Ale to sa pamätám, že to sa mi veľmi nepáčilo, aj som to povedala potom...

Hm.

Naším doma, že prečo tak škaredých... no tak, no... cha, cha...

A okrem toho, že sa vám nepáčili, ako sa takto správali k ľuďom, akí boli?

Oni boli veľmi prísni tam, kde sa niečo udalo. Oni boli... aj až... až grobianski niekedy boli skutočne, ale k takým len, čo voľačo vyviedli. Že čo ja viem... že prichytili... no... tam tiež sa kradlo, napríklad na takých... boli veľké trhy napríklad, trhy... No a veru, tam sa stávalo, tam sa aj hydina taká živá predávala a boli takí... tak bol hlad, hlad všeličo vykoná, nie? Takže viem aj, že sliepky alebo kohúta pokradli, a potom ich naháňali, potom ich zviazali a tak ich viedli... no áno, boli. K tým áno, ale takto bežne nikomu nie...

Hm.

Neprenasledovali proste nikoho.

Hm, hm. Bavili sme sa o tom, že od istého momentu vlastne židia začali nosiť tie označenia...

Tie označenia...

Tie hviezdy...

Áno.

Vedeli by ste si spomenúť, tak že... zhruba, že kedy to bolo? Koľko ste mali rokov, alebo v ktorej triede ste boli?

No tak hovorím, tak asi v druhom ročníku som mohla byť, čiže taká jedenásť... dvanásť... no tak... Ja som septembrová, takže možno som trošku neskôr išla, ako že už teda mohla som aj povedzme. Ale tak oni potom... to nebolo dlho, to nosenie. To som vám... to nešťastné, čo sa stalo, že tam... to vždycky bolo, že oni sa zaľúbili, aj židovka, kresťan, a tak, hej? Tak to bola taká hrozná vec, keď sa tí dvaja mladí... teda sa... no sebevraždu spáchali. Našli ich zastrelených, a aj prosili teda, aby ich pochovali do jedného hrobu, to bola veľká... veľká taká tragédia. Ja som bola na tom pohrebe...

Hm.

A každý tam plakal, ale z toho dôvodu, že nedali ich do jedného hrobu, ako si to priali. Lebo ona bola židovka a on bol katolík.

Takže jeho pochovali osobitne a...

Osobitne, áno.

A ju?

A ju osobitne inde. Áno.

Takže ju nepochovali na kresťanskom cintoríne?

Nie, lebo tam bol židovský cintorín. Nové Zámky... v Nových Zámkoch bolo veľa židov. Veľa, hej.

Hm.

Takže nie... a to bolo také... také neľudské, lebo oni... no tak bolo to také... dvaja mladí... mladí... okolo dvadsať rokov mohli mať obidvaja.

A vy ste ich poznali osobne, týchto...?

Nie, nie.

Mladých?

Nie, nepoznala som ich osobne. Ale bolo to také... taká hrozná tragédia. O tom každý hovoril, a potom po tej... no velikánsky pohreb mal ten mladý chlapec. A každý tam išiel, či ich dajú teda spolu.

Hm.

No ale už neviem, kto to zariadil, či to bola rodina, čo to nechcela, alebo či to úrady nedovolili, to už vám neviem povedať, lebo do toho som nevidela.

Hm.

Len viem, že... no, niekoľko ešte kamarátok sme na ten pohreb... nie s rodičmi.

Hm.

A tak sme plakali aj my, že akí to boli mladí ľudia, že museli zomrieť a prečo museli zomrieť... a to sme vedeli, že to urobili zlí ľudia, ale nevedeli sme pomenovať, akí zlí ľudia, no ale tak, tak to bolo, to sa pamätám, to bola hrozná tragédia.

Hm.

Veľká.

Takže vy ste vlastne boli na pohrebe iba toho chlapca?

Áno, lebo nie... ona nemala tam.

Hm.

Proste truhlu nemala.

Takže už na jej pohrebe ste neboli?

Ne, to už nevieme, že kedy ona bola pochovaná. Nevieme, to bolo veľmi tak ututlané akosi.

Hm. Spomenuli ste teraz, že v Nových Zámkoch bolo veľa židov...

Áno, tam veľa, veľa, hej.

Koho okrem tých vašich spolužiačok a kamarátok ste ešte poznali? Zo židov v Nových Zámkoch?

Tak... tak viem, že obchody boli. Obchody. Potom som mala napríklad, spomínam si teda – chodil k nám jeden pán doktor, taký deckár on bol... lebo nie, možno, že on bol len praktický lekár. Ale bol taký veľmi poctivý, on chodil... no vtedy ešte auta nemali, ale voze, ako na koči... na záprahu, hej? A viem, že on bol taký poctivý, že kde vedel, že má nejakého pacienta... môj braček bol veľmi často chorý, chorľavý bol, tak u nás sa vždycky zastavil. A v tej ulici, to bola taká široká ulica, tak sme ho vídali... už som hovorila, „Už pán...“ tak maďarsky som to hovorila, „Doktor Kiš,“ Kiš sa volal, hej? „Už ide, už príde aj k nám.“ On sa prišiel opýtať, ako sa má, či niečo nepotrebuje, a keď potreboval, no tak predpísal, alebo injekciu, lebo čo... No proste bol veľmi taký... A to bol žid teda, to viem.

Hm.

Hej.

A tento pán doktor Kiš ku vám prišiel aj v časoch, keď židia boli už označení tými hviezdami?

Tak určite áno, to...

Že by bol prišiel aj s tou hviezdou?

Nie, to sa nepamätám. To sa nepamätám, hej. Možno on prišiel v tu dobu, kedy som ja bola v škole, alebo... však ja som celý deň nebola...

Hej.

Ale to viem, že veľmi... veľmi poctivo teda ako. A preto ho... ich mali, aj vôbec židov mali radi ľudia.

Hm.

Tam. Tam nerobili také... „To je tak, alebo čo...“ bo oni boli... proste takí... no neviem, no. No poctiví ľudia.

Hm.

Aspoň ako ja sa pamätám. Napríklad aj jeden, on šil, no...

Krajčír?

Krajčír, áno. On tiež bol. A chodili sme celá rodina a šil nám, takže...

Ten sa ako volal, ten pán?

No to už nie... a viete, čo? V Košiciach ten, čo robí teraz, viete? Ten... no... primátora. Ako sa volá? Tak sa volal.

Raši?

Raši. Si predstavte... Lebo som zrazu hovorila, „Jej! Kto vie, či to nie je náhodou jeho syn.“ Ale tak nie, lebo on asi nie je... Ale mal to meno, no.

Hej.

A potom... oni si až už potom niektorí, čo nechceli, no.. aj sa dali pokrstiť, oni si vtedy zmenili mena.

Hm.

Pre ako...

Hm.

Iné mena potom používali.

Poznali ste niekoho takého?

Poznala, áno. Lučanovci napríklad, to boli takí naši dobrí priatelia, ale to už až po... po tom všetkom, tak oni napríklad. Oni inak sa volali, mali také typické židovské meno. A premenili to na Lučan. A doteraz ich syn... oni zomreli už, aj mamička, aj... ale ich syn ešte žije a si píšeme.

Hm.

Aj mi napísal...

A tých ste poznali až po vojne, či už v tých Nových Zámkoch?

Po vojne.

Až po vojne?

Až po vojne.

Hm.

Už keď sme prišli do Ružomberka, čo som spomínala – manžel musel narukovať do, no...

Hm.

A...

Dobre, ostaňte teda ešte teda v tých Nových Zámkoch...

Áno, áno.

Chvíľku...

Áno, iste. Hej.

Vraveli ste, že ľudia... teda že tam bolo veľa židov a ľudia si ich... teda mali ich v úcte...

Mali.

Vážili si ich...

Áno.

Nestretli ste sa náhodou s nejakými prejavmi... na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že našli sa aj takí, čo o židoch hovorili rôzne také nepekné, negatívne veci...

Boli výmysly, boli. Boli... Samotná jedna... tak ona tak vypomáhala v rodinách... a ta... teda to moje tie priateľky mi hovorili, že oni kresťanom pijú krv. Napríklad. A... neviem, no určite to pravda nebola, to určite len vymýšľali, takže boli také osočovačky...

Hm.

Ale ja osobne nie, hovorím, ja sa pamätám len, ako priateľky že sme boli.

Hm. A kto vám to hovoril? Ktoré kamarátky?

Tak ony tie kamarátky... no kresťanky. Hovorili, že toto ony sa dopyčuli, že im to hovorila ako ich... no to ako služobná, ale čo dochádzala. A že aby nechodili s tými židovkami, lebo že to sú zlí ľudia, že oni pijú kresťanom krv. No...

Hm.

Tak... Tak ale... a... Aj moji rodičia povedali hneď, „To je predsa nepravda,“ hovorí, „Čo...? Čo...? To výmysly...“ a tak no... Tak tak asi.

A s tými vašimi židovskými kamarátkami ste sa o tom nerozprávali, nepýtali ste sa ich, či to je pravda?

Nie, nie. Nie, my sme sa o celkom iných veciach... My sme sa smiali, my sme sa bavili, my sme sa proste chodili na také vychádzky, tam bol taký veľmi pekný... taký ako park, tak vonku, a... proste tam sme dosť často chodievali, to tak... takto sa pamätám, že tak.

Hm.

Napríklad jedna z nich mala strašne veľa tých hier, tých spoločenských, ja keď som to videla, tak som si myslela, „Ani nemôže to využiť, toľko...“ lebo to úplne mala tak, ako knihy keď sú, jedna na druhom. A vždy, „Tak ktorý budeme hrať?“ no a tak... alebo aj s loptami.

Hm.

Niečo som urobila...

Potrebujete si napraviť? Nie.

To je tým, ak kývam s rukami...

Hej.

Už budem dobrá.

Vy ste vynikajúca, to je úplne... cha, cha, cha... Hej. A...

No tak takto, no...

Nespomínate si napríklad, že by niektoré z tých židovských obchodov boli tiež nejakoznačené?

To boli ozna...

Že sú to ako židovské...?

Áno, to boli označené. Nielen, že označené, ale... ako to vtedy povedal... Ako to povedali? Potom to vyšlo až neskoršie... Arizované. Ale to inak sa vtedy volalo. Obsadené, alebo jak... to viem, lebo môj nevlastný otec, on robil na daňovom úrade a títo daňováci mali toto za úlohu, aby to... urobili tam... Ako sa to povie? No že čo tam majú... inventúry...

Hm.

A potom to bolo zapečatené a už tam nesmeli ísť.

Aha.

To áno, to boli.

A toto bolo ešte v časoch, keď v Nových Zámkoch židia boli?

Tak asi áno, ja neviem, či to súhlasilo s tým, že to hneď potom och brali preč, lebo to som iba teraz sa započula, lebo raz som počúvala práve o tom, keď bolo výročie proste. Tak hovorili, že... ako... Veľký Meder sa volala tá obec... Áno, Veľký Meder. A tam boli oni v tom ghette. Tak nie v Nových Zámkoch, ja som minule hovorila v Nových Zámkoch.

Hm.

Len som nevedela určite, ale teraz som sa to dopočula. Ja som to pozerala, lebo ma to teda zaujímalo, a tam bolo povedané, že tam bol veľký taký... také ghette, alebo ako sa to... No proste, kde boli najprv...

Kam boli sústredení?

Sústredení, áno.

Hm.

Ale či tam aj deti boli, to neviem. To neviem, ale tam boli teda ako sústredení.

V Nových Zámkoch toto nebolo, ani ste tam nič takého nevideli?

Nie, nie, nie. Nie, nevedela som... však nevedela som si spomenúť, kde by to mohlo byť, takže tam nebolo. Až teraz som sa to ozaj náhodou v tej televízii dozvedela, že to bolo teda v tom Veľkom Mederi. To je blízko, to je taká dedina... čo ja viem? Desať, pätnásť kilometrov maximálne, od Nových Zámkov.

Hm.

Takže tam... tam boli, áno.

Na niektorých mestách nám aj spomínali ľudia, že napríklad videli také protizidovské nápisy...

Boli.

Niekde na múroch a takto...

Bolo, bolo... Boli, písali také.

Čo bolo?

Všelijaké, áno. Boli, to je pravda. To je pravda. Ale to boli zlí... také neopodstatnené...

Aké... aké nápisy si pamätáte?

Nepamätám, opravdu, že by som vedela opakovať, to neviem...

Hm.

Viem, že to... A tam to vždycky boli také – buď ta hviezda tam bola, alebo ten... ako sa to menovalo? Ten hakenkreutz.

Hm.

To bolo taký ako osočujúci... „To sú takí!“ no proste... ale to boli nejakí takí veľmi zlí ľudia, tak asi tak. Ale nie každý tak... tak viete, akí sú, aj dneska sú ľudia, ktorí pre nič za nič vymýšľajú všeličo zlé. A není to pravda.

Hm.

To je už v ľudoch asi, ja neviem. Neviem...

Spomenuli ste, že ste boli pri nejakej takej situácii, že ste videli ľudí, ako išli v zástupoch...

Áno.

Na stanicu?

Áno, to pravda. Áno, to som videla. Áno. Som s tým mojim bračekom teda chodila na prechádzky, lebo tam sme bývali, hneď prvá ulica od stanice. To tak som tam... tam bol taký parčík, no a tam som... to bolo také... hĺbka taká. No... priekopa, alebo ako sa... Ale taká ako urobená, nie vykopaná tam vtedy, to nie, len tak no, taký... Stromy tam boli, a tak... No a tam som chodila, tak som vtedy videla, áno, že to boli také, že... no... normálne oblečení boli, nejaké... nejaké veľké balíky alebo čo som nevidela, že by... No a tak... ľudia sa zastavovali, dívali sa, ale nič proste... Nebolo to, že by kričali na nich, lebo ich nejak... tak proste, že by nejak... chceli im ublížiť, alebo niečo, tak to nie. To ja sa nepamätám na takéto niečo.

A kto to bol, ten zástup ľudí, kto tam bol?

To boli židovskí... to boli aj ženy, aj muži, a aj také väčšie deti boli, hej? Ale nie moji známi, ja som tam nikoho...

Nikoho ste nepoznali?

Nie. Nie.

Tak ako ste vedeli, že sú to židia?

No tak pretože mali označenie. Tie... tie hviezdy, musel mať každý.

A čo presne ste videli, ako ta situácia vyzerala?

No boli uplakaní, ubolení, takí ako nešťastní... Hovorím, nemali nejaké... len... malé taštičky možno mali, ale s kuframi, že by išli, to určite nie. A takto oblečení tak biednejšie, no. Tak...

A išli odkiaľ kam?

No asi nejaké miesto muselo byť, kde museli prísť, na to sústredenie alebo čo, tak... a tam ich dali dokopy a potom išli...

To, čo vy ste videli. Odkiaľ ste ich videli prichádzať a kam smerovali?

No my sme... hovorila som, bývali sme prvá ulica odtiaľ. A išla súča... nie súčasne, ale my sme v takej ulici dosť veľkej a takto išiel hlavný... ako hlavná ulica.

Hm.

A oni išli asi... to je... Nové Zámky, to je rovina, tam nie sú kopce, tam nič, áno? Aj tieto ulice, to boli také – také, áno? No tak tou hlavnou ulicou, kde som ja bývala, lebo bola aj druhá hlavná ulica, ale ja som tam nechodievala, tak tam prišli, to bola taká veľká ulica... No už sa ani nepamätám, myslím... také dosť známe meno, takých našich teda predstaviteľov, čo boli, tak tak sa volala.

Hm.

Ta ulica... No, takže tou ulicou išli, rovno, nie tak, že nejakých vedľajších ulíc, ale s tou hlavnou ulicou. Od volakiaľ, ale odkiaľ, to neviem, ja som len s tým mojím bračekom tam chodila...

Hej.

No ja som tam ostala stáť, ma to zaujímalo, že prečo ich... potom som sa pýtala, mojich rodičov som sa pýtala, starej mamy, lebo už vtedy oni boli tiež v Nových zámkoch, tí, čo som spomínala, že som k nej... Tak od nej som tiež, no... A ona... oni mi tak najviac vysvetľovala, že to je veľmi ako... že krivdia tým ľuďom veľmi, len preto, že nemanú proste... také šťastie, že nie sú kresťania. No tak si mi to stará mama vtedy... Ona bola učiteľka, takže vedela pekne rozprávať s deťmi. Cha, cha...

Hej. Takže videli ste teda nejaké... nejakú väčšiu skupinku ľudí...

Áno, áno.

Ako...?

A nie raz, to oni nešli naraz, oni zrejme išli tak, že mali nejaký vlak... no tak vlak, ja neviem... iste, že to nebol nejaký extra... Ale proste, že prišli nejaké vozne, odkiaľ, to tiež neviem, lebo to bola veľká stanica, tam bol aj taký ten, kde vyhrievali tie, čo ťahali... no ako sa to volá? Tie...

Lokomotíva?

Lokomotívy, áno. Výchrevňa, takže oni odtiaľ vy...vychystávali tie vlaky, odtiaľ, takže či to prišlo už aj odniekiaľ, tie vagóny, a tam ich pripájali, to ja už neviem, lebo oni nepustili na stanicu, nepustili.

Hm, hm. Takže skupinka ľudí išla... koľko asi zhruba tam bolo tých ľudí?

No bolo... ja neviem, aj päťdesiat možno.

Hm.

Tak hodne ľudí išlo, hodne. Ja som ich nerátala, ale bolo ich dosť veľa, hej? Takže tak, ale hovorím, nie naraz. Nie naraz. Potom zase na druhý deň, alebo inokedy, keď som zase, tak som zahliadla, že zase išli iní, čo už z nejakých tých obcí doniesli... No vtedy auta neboli, lebo auta museli narukovať, to viete... cha... však? Že aj keď niekto mal auta – ešte vtedy nebolo toľko – tak... proste nie autami.

Hm.

Určite nie.

A boli tam s nimi nejaký doprovod, nejaké stráže, alebo niekto taký?

Uniformovaní, títo... či to boli vojaci, alebo také niečo, no... proste chodili v uniformách, ale neviem, aké farby boli tie uniformy, myslím, že neboli tí čierni, lebo potom sa objavovali tí čierni, tí v takých tých čiernych týchto... Ale ja sa nepamätám, že by... lebo to by som si bola určite všimla.

A tí čierni boli kto?

No tí esesáci.

Hm.

To bolo typické, čierne a také... no... celé... celý boli čierni, no.

Hm.

Tí...

Takže s nimi boli nejakí ľudia, boli oblečení v nejakých uniformách?

Boli v uniformách, áno, ale nie takých ešte čiernych, to nebolo ešte tam.

Také uniformy, čo ste nevedeli presne zaradiť, že čo to mohlo byť?

Nie, neviem.

Vojaci?

Nie vojaci. Vojaci boli iní, vojaci mali také jasnejšie zelené uniformy, a toto boli také... mňa to pripadalo skôr ako stráže nejaké...

Hm.

Viete, také niečo, ako také... nie... nie... neurčité, také šedo... čo ja viem, v akej barve? Také neurčité. Ale boli... ten doprovod bol rovnako oblečený. Tak preto viem, že to boli takí nejakí strážcovia, alebo také niečo, hej?

Hm.

Ale nie, určite nie zelené.

Žandári tam neboli s nimi?

Nie, nie. Žandári nie.

A títo strážcovia, mali nejaké zbrane? Pri sebe...?

Nie, nie. Nevidela som, možno, že mali nejaké pištole, alebo čo... Ale takto nie, že by mali nejaké pušky...

Pušky cez plecيا? Obušky?

Možno, že áno, to neviem. To ja som ešte nevedela, že to existuje. Cha, cha...

Cha, cha... A akým spôsobom ich odprevádzali?

Tak hovorím, to oni išli... ja neviem, v päťstupe... no nie tak, ako deti zo školy. Veľa... ako jeden vedľa druhého a tak zomknutí, hej? Takže išli teda, no... Muži, aj ženy spoločne, takže neboli rozdelení, že by išli niekde... už potom možno, že ich rozdeľovali už do tých vagónov, ale to... to neviem povedať, lebo to ja som na tej stanici... proste tam nebolo možné ísť. Ja som sa ani neodvážila s tým mojím malým bratom ísť nejakou tak.

Hm, hm.

No takže to neviem.

A tie stráže, keď s nimi išli, boli z oboch strán, popritom zástupe, alebo ako? Oni ich tam tak nejakou akoby viedli?

Oni aj z jednej, aj z druhej, ale nie tak moc vedľa seba. Proste oni išli napredu, potom popri sem – tam, hej? A na konci tiež, tak... A potom... potom už zase išli ďalší, alebo až inokedy ďalší išli. Tak to...

Koľko tak zhruba tých stráží tam s nimi bolo?

No tak desať možno. Tak nejakou.

Hm, hm.

Nie... to som ozaj nepočítala, ale tak... no proste vpredu išli, potom takto z dvoch strán, potom ukončili teda...

Hej.

Na konci išli. Hej.

Počuli ste také slovo, že Nylaši? Nylašovci?

Nylaši... ale to bolo iné.

Hm.

Nylaši... to boli...

To bolo čo?

To bolo niečo... niečo, ako komunisti. To bola jedna strana, ktorá sa tak volala, to mali aj také... také ostré ako... ak sa strieľajú... tie šípy, také šípy, také mali označenie. To je „nyíl“, to je v maďarčine a z toho oni dostali to... A to bola taká organizácia, to boli vlastne takí akoby vojaci, ktorí proste dobrovoľne išli a mali za účel práve čistiť teda... ako od... od... ja neviem, či aj od iných, ale aj iných... veď brali oni aj – nielen židov, ale kto im nebol po chuti, alebo no... príjemný, lebo viem, počula som, ale to až teraz som počula, že nebol vždycky len taká chyba alebo také osočovanie, že musí byť len... len... no... nemyslí mi to. Cha, cha, cha...

Cha, cha.

Žid, no. Že nemusí byť len žid, že... že mohlo byť len, že niekto povedal, že to je žid, a už potom to pre... prekontrolovali, mohlo to byť len v rodine niekto, alebo tak.

Hm.

Tak toto viem, to... to mi ten môj nevlastný otec povedal, že to boli veľmi preverovaní, že... Lebo oni potom sa snažili prekrstiť, neviem... a to ono im veľmi nepomáhalo.

Hm. A týchto Nylašovcov, Nylaši, ste videli niekde v Nových Zámkoch?

Áno, áno, oni bežne... oni... to boli takí veľmi vychytení mladíci, ako teraz sú, čo robí, čo ja viem... že sa nechajú oholiť lebo čo... To bola taká... taká banda, no.

Hm.

Neviem to označiť, ale takí nie... nie... nič prije... nič sympatického, no.

Hm.

A...

Ich ste pri akej príležitosti videli?

No oni sa tam premávali a robili veľké také neplechty, také... také... proste strašili ľudí, oni... ja neviem, no proste... nemyslím tak strašili, ako nejaké mátohy, ale proste oni sú niekto a necht sa niekto opováži voči nim. No tak asi no...

Hm.

To... to ja viac-menej viem od rodičov, ja som nemohla ísť, my sme veľmi prísne boli o tých sestričkách, my sme mali určitú dobu, keď sme už museli byť doma, nesmeli sme... nesmeli sme do kina, nesmeli sme proste... to veľmi prísna výchova to bola, ale dobrá. Mne sa to doteraz aj veľmi páčilo a mohlo by aj teraz byť, bola by iná. Ta výchova...

Takže si nespomínate, že by aj títo Nylaši boli tam pri tých židoch, keď ste ich videli, ako ich viedli, tie stráže?

Áno...

Neboli medzi týmito strážami práve títo Nylaši?

Možno, že áno. Možno, že áno. Že to boli oni takí. Aj myslím, že oni mali aj také nejaké oblečenie, také... také šedo... čo ja viem.

Hm.

Neviem, neviem sa rozpamätať.

Mohli to byť oni, ale...

Mohlo...

Nie ste si celkom istá, že...

Áno.

Že či to boli oni.

Ale boli veľmi takí... takí drzí, takí sebavedomí, že oni môžu všetko, tak asi.

Hm.

A grobiani.

A vtedy, keď ste videli, ako teda zástup židov kráča, ako sa tie stráže ku nim správali?

No keď niekto zastavil... boli aj unavení, hladní, a všetko... Ako teda mi to hovoril nevlastný otec, že teda už dopredu dosť vytrpeli, lebo sa nestarali o to, že či majú čo jesť, lebo aj oblečenie... oni ich... proste prišli a museli už aj ísť, nemohli si ani nič zobrať, a tak. Takže dosť si vytrpeli, takže oni... oni no boli unavení, aj zastali, tak ich tak postrčili, že, „Ideme!“ a tak proste... takým...

Hm.

Takým drsným spôsobom...

Hm, hm.

Hej. To áno.

A kam... kam vlastne išli s nimi? Tie stráže, kam s tými židmi šli?

No na tu stanicu. Oni išli ich... ako sa povie? Naložiť už do tých vagónov, alebo tak. Ja si tak myslím, lebo tam boli postavené také nejaké vlaky. Ale hovorím, ja som tam nesmela ísť, nemohla, nepustili samozrejme, a... To bola taká dlhá stanica, no potom aj bola zbombardovaná a všetko...

Hm.

Ta novozámocká stanica. Takže nič nezostalo z toho, ale to bola tak... viete, to bola rovina a tam keď aj urobili... ja neviem, zatarasu, tak ono nebolo vidno, lebo to bolo vysoké a ja som také decko bola, aj teraz nie som vysoká, takže som... Takže neviem, čo sa tam dialo už potom. Proste...

Ale teda vravíte, že ste tam videli nejaké vozne, nejaké vagóny...

Boli, boli.

Hej?

Áno.

Ako...? Aké...? Aké vagóny to boli?

Tak boli rôzne, boli aj bežné také tie prepravené vagóny, boli aj osobné vagóny, boli všelijaké – hovorím, tam vypravovali vlaky, lebo tam bola ta, kde ohrievali... vyhrievali teda tie... tie mo... chcela som maďarsky povedať „mozdonyok“... cha...

Cha, cha...

Tých...

Tie lokomotívy. Hej...

Tie lokomotívy, áno. Takže oni tam mali veľa tých... to bolo strašne veľa tých... tých...

Koľají.

Koľají, takže či to bolo pre nich, alebo pre iné...

Aha.

Viete tak, no.

A videli ste, ako tí židia nastupujú do vagónov nejakých tam? Do vlaku?

Nevidela som, ale vede... viem, že nastupovali, lebo potom ich viezli, no. To už potom sa videlo, keď už išiel ten vlak, že sú naplnení. A náreky a všetko, to už bolo počuť... a všetko...

Ale vidieť – som nevidela, lebo som nemohla tam proste ísť. Ale vieme o tom, aj hovorím, to veľa ľudí...

Hm.

No a plaču a náreku, toho bolo veľa.

A videli ste ale teda ten vlak, ktorý je naplnený ľuďmi...

Neplnený, áno.

Že by...?

Áno.

Teda nejako išiel...?

Áno. A ľudia... už akým spôsobom neviem, či tam hádzali nejaké... možno jedla, alebo ošatenie, lebo o tom hovorili potom, že ako snažili sa proste nejako im trochu pomáhať, lebo... Ale to ja som nevidela, nemôžem to tvrdiť, že som to videla, ale o tom sa hovorilo... proste také balíčky a to, a to im aj teda ako bránili... teda tí... tí, čo ich...

Ale vrátim sa k tomu, čo vy ste naozaj videli.

Áno.

Takže vravíte, že nevideli ste, že by teda nastupovali tí židia...

To sa nedalo...

To sa nedalo vidieť...

To nedalo vidieť, áno.

Odtiaľ, kde vy ste stáli...

Ale určite nastúpili, lebo potom sme videli tie vlaky, ako už išli.

Aha.

Bo to je rovina a také som tam bola ja, hovorím, ako som tam prechádzala tam za stanicou, tam bol taký... taký kopček, no taký... no... taký parčík, no. A tak potom ten vlak bol vidno... bolo vidno, že je teda obsadený, že je... Ale tam nebolo, že niekto kýval, alebo odprevádzal, alebo niečo také, len to... ten plač a taký... taký proste... taká... také zúfalstvo, no.

Hm.

Tak to bolo nejako tak počuť.

Ale ako ste teda vedeli, že v tom vlaku...?

Lebo išli.

Ako ste vedeli, že to sú židia?

Lebo išli, však ich vliekli, viedli tam. No a potom, ja som tam takú hodinu, polhodinu bola, a potom ten vlak išiel, hej? Tak som vedela, že tí ľudia tam nastúpili. No a iných neviezli, len židov. Teda väčšinou, však? Iné... iné neviem, ono sa dneska hovorí, že aj iných takých, čo neboli pohodlní, hej? Tak že teda brali do tých koncentrákov. No ale to ja neviem, o tom neviem nič povedať, lebo to neviem.

Hej.

Hej.

A ten vlak, ktorý ste teda videli odchádzať...

Áno.

Aké mal vozne?

No tie boli také tie dobytčáky ako sa hovorí, také tie tmavé bez okien, no také... také boli. Také... také hnedé... také... také no... Také, čo sa tak zatvára. Cha, cha, cha...

Spomenuli ste aj, že ste vlastne takú situáciu videli viackrát...

Áno.

Viackrát po sebe?

Áno, tak... áno, no. Tak nemôžem povedať, že každý deň, ale niekoľkokrát, keď som teda išla s tým vozíčkom ako, tak som videla, áno. Že tam teda išli tí ľudia, hej.

S vozíčkom... tam ste toho brata... vy ste kočíkovali brata, hej?

Kočíkovala som, áno.

Chodili ste...

Lebo bol taký maličký ešte, hej. On sa v tridsiatom ôsmom v decembri narodil, čiže v tridsiatom deviatom to sa odohrávalo, nie? Tak asi... a štyridsiatom, no... tak on bol taký ročný, rok a pol, no. Takže taký bol ešte maličký.

Hm, hm.

Tak.

A vedeli by ste si aspoň tak približne vybaviť, že koľkokrát ste mohli takú situáciu vidieť?

To... to už... to ja som nesledovala a ani som asi nejako už nemyslela na to možno, ako decko, že už potom som nejako tak mala iné povinnosti.

Keď hovoríte viackrát, tak to bolo asi viacej krát, ako jedenkrát...

No určite áno.

Bolo to viac, ako dvakrát?

No určite.

Tri, štyri?

Určite, určite. Určite. Aj s odstupom povedzme, aj za týždeň, aj tak že to bolo, no... Proste bolo, určite áno.

A vedeli by ste si aj tak odhadom spomenúť, že ako dlhé bolo to časové obdobie? Keď sa takáto situácia opakovala? Že ste ju opakovane tam videli?

No to... to je ťažko povedať, lebo ja som... hovorím, ja som potom teda chodila do tej školy a to sme mali celé dni, lebo hovorím, to bolo už vyššie ako gymnázium, hej.... A ja som už... možno, že bolo to častejšie, ale večer. Alebo skoro ráno, že možno, že... viete, to ja neviem už povedať, lebo veľa ľudí odtiaľ odviekli.

Hm.

Ale kedy? Hovorím, možno... zase mám to... že... Lebo viem o tom, to hovorili, že aj v noci ich teda ako... Lebo oni... tak už tiež asi mnoho ľudí si to všimlo, aj vytklo, aj všeličo, ja si tam myslím. Takže potom možno, že oni tak, aby to nebolo tak na očiach tým ľuďom.

Ale teda nejme to, čo vy si pamätáte, čo vy ste videli, zhruba tak odhadom, koľko to mohlo trvať? Bolo to viacej ako týždeň?

Ale určite.

Viacej ako mesiac?

Určite áno.

Aj? Viacej ako mesiac?

Určite áno. Určite áno. Určite áno. No hovorím, a potom možno... lebo boli tam aj nie len takéto už teda vagóny nákladné, boli tam aj také... a možno, že na tých odvádzali tam do tých druhých... no ako som hovorila, do toho... do tej obce...

Hm.

Že na sústredenie, lebo neviem no prečo...

Do toho Veľkého Medera tam?

Áno. Áno, lebo tam bolo... no to len teraz som sa dozvedela.

A to boli aké vagóny? Iné?

No také obyčajné, také drevené. Voľakedy také neboli, ako teraz, že...

Tak ako na prepravu pasažierov?

Áno, áno, ale to boli také jednoduché skutočne, také... dolnäcké, no... lebo... také... také jednoduché proste, áno. Takže... no a hovorím, možno, že aj v noci potom prepravovali, to už ja neviem, no.

A aká bola ročná doba vtedy?

No to bol jeseň. Väčšinou... leto, jeseň. A v zime...

Keď ste vy tam chodili sa prechádzat'...

Viete, tam neboli...

Keď ste videli tuto situáciu, boli ste tam s tým kočiarikom, s tým bratom vašim... Aké bolo počasie? Bolo teplo, bolo...?

Teplo, tam je pomerne stále teplo. To málokedy... tam je taká rarita sneh, ako... ja neviem, ako keby tu začali padať zlaté mince, lebo tam, tam je teplo... Tam je aj v zime... hocikedy hlásia, tam je trinásť, štrnásť stupňov. Teraz, keď tu je tri, štyri...

A teda mohlo to byť aj v zime? Ale že bolo také teplejšie počasie? Alebo ako sa vám to vybavuje?

Mne sa to vybavuje tak, že ja som teda... no... mohlo to byť v jeseni, alebo na jar. Skôr na jar. By som povedala, že tak nejako to muselo byť. Tak... tak sa mi to vybavuje.

Hej.

Hej, takže... ale nemôžem povedať, že by bol nejaký taký ako... alebo v daždi som nešla ani ja von, že dážd'... A možno, že aj, že aj im to nevadilo, teda tým, čo to organizovali. No... len to hovorím, že veľmi trpeli, to ten môj nevlastný otec povedal, a že všetok nábytok bol zaplombovaný a oni to museli spisovať, hej? A vyčíslovať hodnotu toho... Ale kde sa to všetko podelo, to už sa nevedelo.

Hm.

To sa nazhromažďovalo niekde, však?

A toto... o tom zapisovaní, to vám váš nevlastný otec hovoril v tom čase, keď vy ste viedli tieto deportácie?

V tom. V tom, áno. To bolo potom hneď, ako to museli robiť, hej. Aj tie obchody, tie sa...

A on... on prečo to musel robiť?

Lebo bol na daňovom úrade ako... ako no... no tam pracoval ako daňovník, ako no... A oni to mali nakázané. Nie len on, ako osobne, ale všetci, tam čo... to bolo veľké mesto, Nové Zámky, aj je teraz už veľké mesto, takže ten daňový úrad bol poschodový veľký teda ako...

takže tam nie len on robil, ale všetci . No a on to povedal, že to bolo tak. A mnoho vecí sa aj... potom zmizlo, čiže našiel sa majiteľ nejaký, ale to už len... to už len...

Zmizlo... veci len tak nemiznú, to odporuje fyzikálnym zákonom.

Tak on...

Muselo sa s nimi niečo iné stáť...

Tak povedal, že proste neboli to celkom také čisté veci mnohokrát, no.

Čiže kto... kto tie veci zmizol?

No... tak tí, čo mali moc.

Aj vám povedal váš nevlastný otec, že kto konkrétne?

Nie, on nevedel o tom, on... on možno ani nechcel vedieť, viete? Lebo v tu dobu bolo dobré radšej malo vedieť.

Hm. Takže čo vám on presne hovoril? On vám rozprával o tom, že čo robili, ako to bolo organizované?

No to oni mali s tým veľmi veľa roboty, lebo všetky tie obchody museli oni teda prevziať, skontrolovať, urobiť tam inventarizáciu, vyčísliť to všetko... To boli... vtedy neboli počítače. To sa všetko muselo ako ručne a hlavou robiť. Takže veľmi veľa práce s tým bolo. Veľmi veľa práce s tým bolo. Takže...

Takže oni vlastne robili taký súpis...

Taký súpis...

Toho, čo tam ostalo...

Toho, čo zostalo, áno. Áno.

Pre ten daňový úrad?

A to muselo zostať, len sa o tom málo hovorí, hej?

To robili pre ten daňový úrad? Alebo pre niekoho iného?

Nie, to... ja neviem, to ne pre daňový úrad, len daňovníci to museli urobiť, lebo oni vedeli, ako sa tie... oni vyrubovali dane, nie? Takže vedeli, že ako to treba súpis urobiť, ako to treba vykázat, tie hodnoty, a tak... Tak preto ten daňový úrad to mal na starosti. Ale že kde sa to potom už predkladalo, komu to sa predkladalo...? No tak...

To neviete, že pre koho to robili?

Nie, nie. To neviem, nie. Ani on to nevedel, pre koho. Ani napríklad... lebo to bolo inak, to potom už neviem, kto mal, to asi súdnictvo alebo čo – napríklad šperky. To oni napríklad

nie... oni... napríklad oni ani nevideli tie šperky. A bolo ich veľa, určite, predsa židia mali hodne.

Oni keď robili ten súpis, tak nevideli šperky, že šperky tam neboli...

Šperky...

Medzi tými vecami?

Šperky, to niekto druhý mal na starosti.

Aha.

To už tam vtedy neboli. Nábytky mali na starosti, tie obchody mali na starosti, no domy samozrejme museli ohodnotiť, to tiež na to boli nejakí odborníci... či však? No a aj viem, že tam dlho, dlho nikto nebýval, v tých domoch, čo... aj v tých bytoch teda.

Hm.

Takže to už...

Takže oni chodili aj do súkromných bytov, nie len do obchodov, ale aj v súkromných bytoch robili tieto súpisy?

Áno, áno. Áno, áno. Áno. Práveže tak hlavne do tých obchodov, ale aj súkromných domov, všetko spisoval, všetko... Všetok ten nábytok a... všetko, čo tam bolo. Tam boli hodnoty... napríklad také drahé... ja neviem, sklo a porcelán... a tie strieborné príbory a také veci. To... to bola veľká hodnota. No ale šperky nevideli.

Hm, hm.

To... to... to bolo inde. Cha, cha...

Ja ešte na chvíľku sa vrátim k tej... k tým situáciám vlastne, nie jednej, ale viacerým, čo ste videli...

Áno.

Pri tej stanici... privádzali... nejaké stráže privádzali tých židov, vraveli ste, že tam boli aj ženy, aj muži...

Áno.

Aj ste tam starých ľudí videli.

Áno, aj starých, áno.

Aj vraveli ste, že odrastanejšie deti.

Áno, áno. Už také...

Malé deti ste tam nevideli?

Malé ja som nevidela, ale viem, že aj takých brali, áno. A či...

To, čo vy ste videli medzi nimi.

No ja som takých dospelých... dospelých a starších áno, to som videla.

A boli všetci pokope, alebo boli nejako oddelení? Podľa veku... podľa...

Nie, nie.

Podľa pohlavia?

To nie, to neboli. Aspoň čo ja som videla, nezdalo sa mi. Že boli aj muži, aj ženy... či už potom ich nie... už tam na stanici, či ich nie... delili, to už ja neviem, bo ja som to nevidela, ale je to možné, že nedávali ich dokopy. Povedzme do jedného toho vagónu, alebo tam... možno, že tam ich potom nejako tak...

Hm.

Roztried'ovali, alebo čo. Len viem, že bol tam počuť plač, veľký plač a nariekanie, no.

Hm.

Tak...

A spomenuli ste teraz v priebehu nášho rozhovoru, že ste od otecka vášho nevlastného počuli také slovo, že arizácia...

Áno.

Čo to bolo?

No to bolo, že znárodňovanie vlastne. Tých obchodov a všetko, čo tam bolo. Tam boli ohromné hodnoty.

Hm.

Napríklad taký... ja neviem, obchod s látkami, veď to bol úžasný majetok, nie? Alebo... také proste rôzne obchody mali oni, lebo oni boli obchodníci. A dobrí obchodníci boli. Aj tieto... no... domáce potreby, také tie všetky... výbava pre celú domácnosť napríklad, to boli veľké obchody, keď nie také obchodné domy, ak dneska sú, ale veľké a vybavené, a tak. No a to jednoducho sa zavrelo a viac odtiaľ nič vyniesť nemohli, no a potom prišli ako tí poverení, teda tí už kresťania, ale teda už... no tak hovorím, to viem, že on bol teda daňovník, z daňového úradu, mal aj svoju funkciu teda, ale musel ísť to spisovať, to im nebolo pochuti.

Hm.

Verte, nebolo.

Takže ta arizácia znamenala, že tam prišiel nejaký nový majiteľ do toho obchodu?

Nie, nie. Nie, nie, nie.

Nie.

Nie. To už potom neviem, kde to všetko odnášali, ale tam to nikto neprevzal, kým to nebolo spísané tým... kým to nebolo vyčíslené, kým to nebolo... proste nie.

A potom teda po nejakom čase teda tie obchody sa...?

Potom sa...

Ostali zavreté, alebo sa otvárali?

Mohli to niektorí ako odkúpiť, alebo tak. Ale nie veľmi to chceli ľudia kúpiť, nechceli. Lebo to už malo pečať čohosi. Nechceli proste, to sa im nepáčilo.

Hm.

Proste také niečo. Tam ani nie... viete? Tam... a špeciálne v Nových Zámkoch, tam to bol skôr taký... taký... ako by som povedala? Skôr sa zaoberali poľnohospodárstvom. Tam bolo veľa napríklad tých Bulharov.

Hm.

Veľké lány tam proste ako... aj myslím, že až doteraz. V našej ulici, tam bol paprikový mlyn, a ti mali aj také, kde to pestovali, tu papriku, čo potom sušili a mleli.

Hm.

Na varenie... oni také veci... Chovali kravy a proste... také poľnohospodárske mesto to je, no takže tam oni ani nemali veľmi záujem o tie... Preto tam tak sa dobre darilo židom, lebo oni boli obchodníci.

Hm.

No až... a lekári boli, no. Tak to áno, to... Ale toho... toho doktora Kiša už nie... neviem, to som už nepočula, či sa ozaj vrátil, alebo nevrátil... Ale jeden, on bol iný lekár, tak ten... ten napríklad... myslím, že ani nebol... nebol v koncentrácii. Nebol.

Hm.

A bol teda židovský lekár.

A ostal teda žiť v Nových Zámkoch?

Áno. Potom tam robil... vrátil sa, ale až...

Ale po celú dobu...

Až v päťdesiatom.

Aj po deportáciách ostal žiť v Nových Zámkoch?

Nie, nie, nie. On voľakde prežil tu deportáciu. Ušiel. Tak veľa bolo takých, ktorých zachránili. Všetijako... Tak, že urobili im také byty, čo nemali okna, dvere, nič, zamurované, a tam im dávali už cez... ako pivnicu... jedla a také... Obetaví ľudia, lebo keby to boli teda ako odhalili, tak ich...

A poznali ste aj niekoho?

Povesia...

V tom období, kto sa takto skrýval?

Nie, v tom období nie. Len viem o tom už po...

Hm.

To áno. Takže nie.

A v tom období, vedeli ste, že niektorí židia sa skrývajú?

Áno, to sme vedeli, ale nepovedali sme. Cha... vieme o tom. Vedeli sme.

Aj ste vedeli, ktorý konkrétne a kde?

Nie, nie, to nie. To nie, to oni... to nikto neprezradil, lebo by sám seba bol prezradil, viete? Takže oni pomáhali a moc pomáhali, skutočne niektorí... Ale to nikto neprezradil, lebo sami seba museli chrániť.

Hm.

Takže nie... nie, to určite nie. Cha, cha.

A s tými vašimi spolužiakmi, čo ste sa teda kamarátili, čo sa s nimi stalo?

Ja som potom odišla však z tých Nových Zámkov, takže ja som potom bola na učiteľskom ústave, kým som teda nedoštudovala, keď som sa vrátila, tak nikto... nikto z tých mojich spolužiakov som nestretla.

Hm.

V Nových Zámkoch. Bohužiaľ nie. Možno neskôr prišli naspäť, tak ako napríklad tá, čo hovorím, tá krajčírka, ale tu som stretla až tu v Žiline, takže celú republiku prešla inde potom. A takých tu bolo iste veľmi veľa, hej?

V časoch tých deportácií, tie vaše židovské kamarátky, chodili ešte s vami do školy?

Nie, nie, nie. Nie, keď toto bolo nariadenie... to nariadenie prišlo, tak z ničoho nič... teda aspoň nám sa to tak zdalo, že.. to my sme nevedeli o tom, že sa niečo chystá, ale tak zrazu bol takýto teda príkaz, tak to tak zrazu prišlo, tak oni už potom nechodili.

Hm. To bolo aj niekde nejako oznámené, to nariadenie? Nejaké verejne, alebo...?

Nie, zrazu tak ako oni sa vytratil z tých... teda povedzme, tak... tak ja už neviem, že či oni nejako... to už potom aj vedeli a... a zariadili to, že potom odcestovali, lebo viem, že išli – veľa išlo do Maďarska, tam to nebolo také prísne... teda myslím inde, aj toto bolo Maďarsko, lenže to bolo také územie predtým československé, to bolo inak brané.

Hm.

A že išli do tých... ja neviem, proste iných miest, kde ich nepoznali. Asi tak to bolo. Oni odišli voľakde, aj do zahraničia išli. Všetkým teraz sa dozvedáme, koľkých do Ameriky, takým ozaj zvláštnym spôsobom sa im podarilo ich dostať, ale ako to bolo organizované, to nikto nevedel, lebo sám by bol sa prezradil.

Hm.

To nemohlo sa proste.

Hej.

Jednoducho, no.

A vy ste vlastne potom odišli z Nových Zámkov a chvíľu ste bývali v Leviciach.

No ja...

Ste vraveli, hej?

Som tam doštudovala.

Áno.

Áno.

Poznali ste... ešte teda v tomto období, poznali ste aj tam nejaké židovské rodiny? Mali ste tam nejaké židovské kamarátky?

Už tam neboli židia, veď to už bolo...

Tam už nebol nikto?

Nie.

Hm.

No veď to oni odišli okolo štyridsať, štyridsať dva. A ja som išla tam študovať až v päťdesiatom... no... štyridsať šesť, sedem.

Hm. Ale ešte predtým ste vraveli, že z Nových Zámkov ste museli odísť do Levíc, lebo Nové Zámky bombardovali...

Áno. Ale to bolo... to bolo ku koncu vojny. Ku koncu vojny, áno... hej .

To bolo v štyridsiatom piatom, alebo štvrtom. Štvrtom to bolo, hej?

No a to... áno, to som išla vlastne, lebo ja tam... Som pendlovala, som hovorila, ku babičkám. Ta ja som išla do Levíc ku tej babičke a tam som bola. A odtiaľ som sa potom dostala do tej... Do Budapeštu. S tetou.

Hm.

Ale ja som vlastne chcela potom ísť za mojou mamou predsa, ale už sme nemohli, lebo vtedy už boli tie vlaky naplnené, ale to už nie... nebolo o židoch ani reči, lebo to už boli vojnoví... to boli všetko, už sa vracali z Ruska, ruskí vojaci. No už samozrejme možno aj maďarskí vojaci, ja neviem proste, československí, alebo ja neviem proste... Ale vojaci, ktorí... ktorí bojovali, ktorí boli na fronte.

Hm.

To také vlaky už potom boli. Takže ja som... ona nechcela ma pustiť, lebo povedali, že nevedia, či pôjde takýto osobný vlak proste do Nových Zámkov. Takže my sme išli, vtedy sa to volalo Parkán, teraz inakšie...

Štúrovo.

Štúrovo, áno. Tak moja teta povedala, „Nie!“ prešli sme... na tankoch sme prešli cez ten most, čo potom hneď vyhodili ešte v ten deň, išli sme do Ostrihomu, a odtiaľ sme išli vlakom do Budapeštu. A tam potom som bola vlastne...

Hm.

No, až...

A tam ste vlastne vy zažili ten koniec tej vojny, v tej Budapešti?

Áno.

Hej?

Áno.

Hm.

Ja som tam prišla tak ako... v štyridsiatom štvrtom v decembri.

Hm.

A tam som v štyridsiatom piatom až v júli... to ma dala mama hľadať a bola jedna taká odvážna pani, ona teda ma vyhľadala v tom Budapešti, proste mala moju adresu... No ona

trochu obchodovala, tak takto ona chodila, takže poznala to. Vtedy bol veľký artikel... kvasnice.

Cha...

A ona chodila do Budapeštu pre tie kvasnice. No a ona bola ochotná a našla ma. A na lokomotíve, na tých uhliach sme boli ako, tak sme išli do Nových Zámkov.

Hm.

Cha, cha, cha.

A v Leviciach a v Budapešti takto ku koncu vojny, nevideli ste nič také, čo sa týkalo tých židovských osudov?

Ja som...

Nejakú takú situáciu?

Ja som nie išla do Levíc, lebo ja som tam potom mala už len tu starú mamu, no... ju vykradli, no to už vám nebudem, to je druhá vec... Ale ja som... mňa dala moja mama teda nájsť, ja som sa vrátila k mojej mame, ktorá bývala tiež len v podnájme, lebo nás vybombardovali, to som spomínala, však? Takže ja som bola rada konečne, som mala štyridsaťpäť kíľ, ja som bola chorá...

Hm.

Mala som reumatickú horičku, ťažkú, tak ona ma pák už začala trošku kŕmiť, lebo som bola úplne podvyživená, hej? No tak... no a tak som potom od septembra teda išla do kvinty, do piatej triedy gymnázia, lebo štyri som končila... do piatej, no a potom... potom som ale si rozmyslela a hovorím, „Na čo mi bude gymnázium?“ Potom by som musela ísť len na vysokú a oni sa necítili finančne tak, tak preto som potom išla do Levíc na ten učiteľský ústav, tam bol veľmi... aj doteraz existuje, no tak tam som potom ešte teda dva roky... lebo mi ako uznali tie dva roky gymnázia, tak tie dva roky, a tak som tam získala....

Hm.

Teda... cha, cha... učiteľský diplom.

A takto sme sa vlastne dostali až po koniec vojny, poza koniec vojny...

No to tak, áno.

Tak ja by som teraz navrhla, že si urobíme prestávku, aby som sa opýtala mojej kolegyne a pána Nathana, že či majú oni nejaké otázky...

Hej, dobre. Necht sa páči.

...

No takže sme sa poradili, či ešte máme nejaké otázky – máme jednu otázku na záver a ta sa týka toho, či vy ste niekedy porozprávali tieto veci, ktoré ste hovorili nám, čo ste prežili, čo ste videli, aj teda tie židovské osudy, tie situácie pri tých deportáciách, niekomu pri nejakej príležitosti?

Nie. Nikomu. Nie, my sme mali priateľov, my sme o nich vedeli, my sme ich mali radi, čo som spomínala tých Lučanovcov, aj iných proste ako... Už po vojne, už teda, keď sme boli manželka napríklad, sme mávali teda ako dosť židovských priateľov, lebo boli sympatickí proste, nie preto, že boli židia, ale preto, že boli sympatickí, hej? Ale nikdy... my sme teda niečo spomínali, to som vám hovorila, že moji svokrovci teda... a to chodila za mnou, sme dobré priateľky boli, ta Eva, čo teda zachránili moji svokrovci aj teda jej rodičov, hej? A tak... Ale už sú mŕtvi všetci... oni potom teda v Žiline bývali, ta Eva tiež tam, a chodila ma aj sem navštevovať. Teda už som tu bola, čiže už stará ako...

Hm.

Už po sedemdesiatke, tak ona... ale my sme nikdy tieto staré veci, alebo krivdy, alebo niečo také nespomínali. Nespomínali, lebo to boli pre nich ťažké, veľmi ťažké spomienky. A my sme... prečo by sme im mali spomínali? Im to stačilo, že sme priatelia, že máme ich radi, že ich pozývame...

Hm.

Lebo sme ich pozývali samozrejme, keď mohli sme, hej? No bolo... žili sme...

Takže ste s tými...

V tom... alebo v Tatrách sme... odkedy sme sem prišli? V päťdesiatom štvrtom...

Hm.

Piatom sme sa sem... tak od tej doby sme tu boli v Tatrách, no a chodili za nami veľmi radi.

Takže vlastne s tými vašimi židovskými priateľmi ste sa nerozprávali o týchto situáciách?

Nie, nie. Oni neboli v koncentráku.

A s niekým iným?

Nie, nikdy s nikým. Nikdy.

Ani sa vás na to nikto nepýtal? My sme prví?

Prví. Áno.

Cha...

Nikdy nikto.

A tí vaši svokrovci koho zachránili?

To bol lekár, on vo vaštaku... neviem... viete, čo je vaštak? Neviete...

Taká...

To je...

Dielnička?

On bol umelecký stolár...

Aha.

Môj svokor, hej? A robil krásne veci, také vyrezávané a také proste... taký starožitný nábytok. A on z tej... z tej dielne... no to je váš... no tak nemecky oni to volali...

Hm.

Tak z toho urobili pre nich bývanie, takže tam bola celá rodina. To bola celá rodina. On s manželkou a dcérou.

Hm.

No až do konca teda vojny. A po koncu vojny už nebolo zhánka po židoch. To už vtedy nebolo, to bolo len v tom období, ak sme o tom rozprávali, keď ich brali preč. Potom už mohlo sa aj povedať, že... áno, už vtedy... proste už existovali normálne.

Hej. Takže... a kde... kde to bolo, toto?

To bolo pri Martine, v Sučanoch.

Aha.

Tam bývali teda, tam žili. Aj celá naša rodina, teda skokňovská.

A to boli tí, čo si to meno potom zmenili?

Nie, nie, nie.

Či to bola iná rodina?

Nie, tí tiež odtiaľ sú, sú z Martina, oni boli v Martine. Tiež neviem ich meno, ako sa volali predtým.

Hm.

Akosi sme sa to ne... nepýtali. Na to...

A tato, ktorých skrývali tí vaši svokrovci, ako sa volali?

Keby som vedela... Neviem a nemám sa koho spýtať, lebo už z nich nikto nežije.

Hm.

Len mladí, ktorí už tiež nepamätajú. No môj manžel nie, on by to vedel. A moj manžel je už dvadsať šesť rokov mŕtvy. Takže bohužiaľ...

Tak...

A chcela som sa to dozvedieť, ešte som tak rozmýšľala, že by som napísala nejakej rodine. No ale kto vie, ako by na to pozerali, že prečo sa teraz pytujem, alebo tak. Ale boli... boli zachránení, aj ta... hovorím, ta Eva potom za mnou chodila ako... ako taká moja kamarátka, aj bola chorá potom, manžel ju liečil, lebo môj manžel však bol lekár. A veľmi dobrý, pľúcny... aj internista teda.

Hm.

No takže on ju...

Takže si pamätáte iba jej prvé meno, že sa volala Eva, ale už neviete ako?

Nie, ja viem, viem ako sa volala, ako vydatá.

Hej. Ale ako mala pôvodné priezvisko...

To neviem, hej.

Si nepamätáte...

To neviem. No...

Tak...

Takže...

Také veci sa stávajú, bohužiaľ.

Tak ste sa pýtali, čo som niekedy toto niekomu... nikdy som... nikto sa ma na to nepýtal.

Hm. Tak v tom prípade sme radi, že sme mali tu možnosť sa vás na to opýtať a že sa tieto vaše spomienky...

Pokiaľ vám to teda...

Zachovajú, udržia... a že ľudia, ktorí budú mať záujem sa niečo oni dozvedieť, budú mať tu možnosť aj prostredníctvom tohto záznamu.

Áno, áno, že sa to nezapadne do hrobu som mnou spolu, však? Cha, cha.

Presne tak. Takže vám veľmi pekne ďakujeme za tento rozhovor.

Tak odpusťte, keď som toľko rozprávala, ja som bývalá...

Ja som sa vás na to pýtala, takže...

Bývalá učiteľka a teda som hovorila nie len ústami, ale aj rukami.

Cha, cha.

So všetkými...

Jasné, to treba. Ďakujeme veľmi srdečne.